

DOI: 10.55666/folklor.1466462

TÜRKMEN ŞAİR MAHTUMKULU'NUN ŞİİRLERİNE SOSYOLOJİK BİR BAKIŞ

Tolga DURSUN*

Öz

Mahtumkulu Firâki, Türkmen edebiyatının güçlü şairlerinden birisidir. 1724 yılında doğmuş, 1807 yılında vefat etmiştir. Türkmen edebiyatının önemli temsilcilerinden Dövlətməmmət Azadi'nin (1700-1760) oğludur. Türk dünyası halklarının kültürel belleklerinde “ortak değer” olarak görülmektedir. 18. yüzyılda Türkmen halkı sosyal ve siyasi bunalımlar yaşamıştır. Beyler ve hanların iç mücadeleleri, İran Şahları, Hive Hanları, Kızılbaşların saldırıları halkı yorgun düşürmüştür. Dönemin sosyolojik, psikolojik olgu ve olaylarına hâkim bir şair olan Mahtumkulu, Türkmen halkının çektiği acılara “dertlenerek” edebî üretimler oluşturmuştur. Tasavvuf ehli bir şair olan Mahtumkulu güçlü söz varlığını ruh dünyasındaki “manevi iklim” ile öreerek halkın sesi olmuştur. Millî birlik, beraber yaşama kültürü, ülkenin iç ve dış saldırılara karşı korunması, halktan kopuk han, din adamları hakkında birçok sayıda şiiri korkusuzca kaleme almıştır. Öte yandan şair; siyasi, beşeri, ahlaki, millî, sosyal ve kültürel yaşamı yansıtan şiirler yazarak Türkmen halkına yol göstererek “ışık” olmuştur. Şiirler incelendiğinde sosyolojik olarak “pir, molla, hoca, derviş” gibi din adamlarının Türkmen halkında etkili olduğu görülmektedir. Söz konusu din adamlarının “cahil ve bilgisiz” olması ise halkın yanlış yönlendirilmesine sebebiyet vermiştir. Problemi gören şair, “Kur'an, ayet ve hadisten” habersiz, ehil olmayan “din adamlarını” ironik söylemlerle hicvederek toplum karşısında alaya alarak cezai yaptırım uygulamıştır. Ayrıca bazı şiirlerinde sosyal ve kültürel kurallara aykırı hâl ve hareket sergileyen “toplum bireylerini” de sert bir şekilde eleştirmeyi ihmal etmediği görülmektedir.

Disiplinler arası bağlamda edebî türlerdeki konuların incelenmesi önemlidir. Din, edebiyat ve sosyoloji birbirinden istifade eden alanlardır. Çalışmada çok sayıda şiir yerine belli sayıda konu bağlamına uygun şiir seçilip “araştırma problemi” olarak ele alınmıştır. Dörtlüklerdeki söz varlığı, gösterge ve metaforik üsluptan hareketle “edebiyat ve din sosyolojisi” çerçevesinde “çözümlemeler” yapılmıştır. Şiirlerin muhteviyatı irdelendiğinde dörtlüklerin “edebiyat ve din sosyolojine” uygun malzemeler sunduğu tespit edilmiştir. Öte yandan şiirlerin orijinaline sadık kalmış, bilinmeyen az sayıdaki sözcük dipnot yöntemiyle gösterilmiştir. Mahtumkulu'nun şiirlerinin edebiyat ve din sosyolojisine uygun öğeler taşıdığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mahtumkulu, din, edebiyat, sosyoloji, adalet, millî birlik

* Dr. Öğr. Üyesi., Kafkas Üniversitesi, tolga.dursun@kafkas.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3866-676X.

A SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE ON THE POEMS OF TURKMEN POET MAHTUMKULU

Abstract

Mahtumkulu Firâki is one of the prominent poets of Turkmen literature. He was born in 1724 and passed away in 1807. He is the son of Döwletmemmet Azadi (1700-1760), one of the most important representatives of Turkmen literature. He is seen as a "common value" in the cultural memory of the peoples of the Turkic world. In the 18th century, the Turkmen people experienced social and political crises. The internal struggles of the Beys and Khans, the attacks of the Shahs of Iran, the Khans of Khiva, and the Kizilbash had exhausted the people. Mahtumkulu, a poet who was familiar with the sociological and psychological phenomena and events of the period, created literary works by "lamenting" the sufferings of the Turkmen people. Mahtumkulu, a Sufi poet, became the voice of the people by weaving his powerful vocabulary with the "spiritual climate" in his inner world. He fearlessly penned many poems about national unity, the culture of living together, the protection of the country against internal and external attacks, and about the khan and the clergy who were detached from the people. Moreover, by writing poems reflecting political, humanitarian, moral, national, social, and cultural life, the poet guided the Turkmen people and became a "light". Upon analyzing the poems, it becomes apparent that religious figures like "pirs, mullahs, hodjas, and dervishes" held significant sociological influence within the Turkmen community. The public was misled by these clergy because they were "ignorant and illiterate". Seeing the problem, the poet employed ironic discourse to satirize the incompetent "clergymen" ignorant of the "Qur'an, verse, and hadith," while simultaneously applying punitive measures through public ridicule. In addition, in some of his poems, it is seen that he does not neglect to harshly criticize "individuals of society" who exhibit behaviors and actions violating social and cultural codes.

It is important to examine issues in literary genres in an interdisciplinary context. Religion, literature, and sociology are fields that benefit from each other. In the study, instead of a large number of poems, a certain number of poems suitable for the context of the subject were selected and handled as "the research problem". Based on the vocabulary, signs, and metaphorical style present in the quatrains, "analyses" were made within the framework of the "sociology of literature and religion". Upon analyzing the content of the poems it was concluded that the quatrains present materials suitable for the "sociology of literature and religion". Moreover, the poems have been faithfully preserved in their original form, with a few unknown words being annotated using footnotes. It is seen that Mahtumkulu's poems have elements suitable for the sociology of literature and religion.

Keywords: Makhtumkulu, religion, literature, sociology, justice, national unit

Giriş

Mahtumkulu'nun şiirleri “din ve edebiyat” sosyolojisi bağlamında müstakil bir çalışma ile incelenmediği için “araştırma problemi” olarak görülmüştür. Şairin şiirlerinden hareketle dinî ve edebî öğelerin sosyolojik yorumlamayı ne şekilde oluşturduğu çalışmanın amaç ve önemini oluşturmaktadır. Çalışmanın konusunu “Türkmen Şair Mahtumkulu'nun Şiirlerine Sosyolojik Bir Bakış”tır. Mahtumkulu, döneminin siyasi, beşeri, sosyal ve kültürel olgu, olaylarını şiirlerinde yansıtan tasavvuf ehli bir şairdir. Birey ve toplum odağında bir görüşle millî birliği sağlamaya yönelik dörtlükler kaleme almıştır. Şairin “insan serencamını” irdelemesinden dolayı dörtlüklerde sosyolojik öğelerin olduğu görülmektedir. Araştırmanın makale formatında olmasından dolayı belli sayıda “nitelikli” dörtlükten yola çıkılarak “edebiyat ve din sosyolojisi” üzerine çözümleme denemeleri yapılmıştır. Ayrıca şiirlerde din ve edebiyat sosyolojisine¹ malzeme veren söz varlığı, gösterge ve metaforlar da yorumlanmıştır. Şiirlerde yer yer açık bazı yerlerde ise örtülü bir anlatımla Türkmen halkının sıkıntı çekmesine sebep olan yöneticiler ve sahte din adamları eleştirilerek toplum karşısında küçük düşürülmüştür.

Yazılı Bilgide Mahtumkulu Firakî ve Dönemin Sosyal, Siyasal Yapısı

Türkmen şairi Mahtumkulu'nun doğduğu tarihle ilgili farklı bilgiler olmasına rağmen yazılı literatür aracılığıyla yaşadığı asır bilinmektedir. Ramiz Asker ve Ali Şamil (2010: 4), şairin 1733 yılında Türkmenistan'ın Etrek şehrinin Hacıgovşan kasabasında doğduğunu, Hamiye Duran ve Nergis Biray (2014), yazılı kaynaklardan hareketle Mahtumkulu'nun 1724 yılında Etrek şehrinde dünyaya geldiğini, 1807 yılında ise öldüğünü aktarırken; Baymuhammet Garrıyev (1975: 71), “Mahtumkulu” adlı eserinde şairin yaşamı hakkında şu bilgilere yer vermiştir:

“Mahtumkulu'nun hayatına, onun devrine ilişkin tarihî belgeler kalmamıştır. Bu nedenle dahi şairin hayatını yazıp göstermek için biz onun kendi eserlerine ve halk rivayetlerine başvuruyoruz. Mahtumkulu'nun eserleri güvenilir kaynaklar olsa da, onlar da yazarın hayatını detaylı bir şekilde ortaya koymamış, kendi hakkında bazı kısa malumatları vermiştir. Halk söylencelerine ve rivayetlerine baktığımızda, onların da şairin hayat hikâyesini tam mânâsıyla açıklamadığını görüyoruz. Bundan başka da o rivayetlerin hepsinin tüm yönleri ile doğru olduğunu ispat edemeyiz.”

Mahtumkulu'nun yaşadığı tarihler kesin olarak bilinmese de 18. asırda hayatını sürdürdüğü söylenebilir. Şairin şiirleri, yaşadığı yer ve dönem hakkında bilgi vermektedir. Öte yandan Garrıyev'in verdiği bilgilerden hareketle Mahtumkulu'nun hayatı ile ilgili bilgilere ulaşmada “sözlü kültürün” işlevsel olduğu görülmektedir.

Kaynaklarda şairin adı “Mahtumkulu” şeklindedir. Sözlü kültürde anlatılan rivayetlerde ve yazılı kaynaklarda başka bir isme rastlanılmamaktadır. Türkmen isim verme geleneği incelendiğinde şaire doğumunda bir ad verildiği daha sonra ise “Mahtumkulu” adının soyuna atfen verildiği iddia edilebilir. Mahtumkulu gençlik yıllarından itibaren verilen bu ismi kullanarak doğumunda verilen adı unuttuğu tahmin edilmektedir (Biray, 1992: 8).

Mahtumkulu, Türkmen edebiyatının büyük şairidir. Türkmen halkının kültürel belleğinde iz bırakarak nesiller boyu aktarılan önemli bir şahsiyettir. Mahtumkulu halkının “siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel” durumlarını şiirleri aracılığıyla dile getirerek yöneticileri, hanları ironik söylemlerle korkusuzca hicvetmiştir. Bu hicivlerin ortaya çıkış sebeplerini anlamak için bir şairin şiirlerini daha isabetli bir şekilde çözümlenebilmek için devrin siyasi ve sosyal olgu ve olaylarını göz önüne almak gerekir.

Türkmenler 17. ve 18. yüzyılda Asya'daki diğer Türk boyları gibi problemler yaşamıştır. Bu asırlarda Türkleri yöneten büyük devletlerin olmadığı tam aksine küçük hanlıkların hüküm sürdüğü bilinmektedir. Güçlü bir yönetimin olmaması hanlıkları idare eden bey ve hanların başlarına buyruk hareket etmelerine sebebiyet vermiştir. Bunun sonucunda Türkmenler komşu bölgelerin saldırılarına maruz kalmıştır. Öte yandan Teke, Yomut, Ersarı, Göklen, Salur, Sarıg ve Çovdur gibi Türkmen kabilelerinin birbirleriyle

¹ Mahtumkulu'nun şiirleri “din ve edebiyat sosyolojisi” dışında diğer disiplinlerin alt bilim dallarına da malzeme sunmaktadır. Çalışmanın makale mahiyetinde ve edebiyat alanıyla ilgili olması konunun sınırlandırılmasını gerekli kılmıştır. Bu nedenle şiirlerdeki “din ve edebiyat” sosyolojisi üzerine uygun çözümleme denemeleri yapılmıştır.

mücadeleleri Türkmen halkını olumsuz etkilemiştir. Diğer bir konu ise Türkmenlerdeki siyasi, sosyal ve ekonomik bozukluklardır. İdarecilerin halka zulmetmesi, sahte din adamı ve dervişler, rüşvetçi kadılar gibi hususlar, yöre insanın birlikte yaşama kültürüne gölge düşürmüştür (Biray, 1992: 1-3).

Yaşadıkları toplumun aksilerini taşıyan “şairler” sosyo-kültürel yaşamdaki olgu ve olaylardan etkilenerek edebî ürünlerini estetik bir kaygı/duygulanım ile işlerler. Mahtumkulu dönem olaylarının halka etkilerini şiirlerinde eleştirel bir tavırla yansıtmıştır. Başka bir deyişle şairler yaşadığı dönemin tanığı ve cesur “anlatıcı” tipleri olarak toplum kodlarını oluştururlar.

Türkmenler hanlıklar arası çatışmanın dışında Moğol, Timurlular hâkimiyeti altına girmişlerdir. Daha sonraki dönemlerde Türkmenlerin güçlenmeye başlaması Hive Hanlığı ile İran Şahlığının dikkatini çekmiştir. Bu iki güç Türkmenler üzerine sefer yaparak güçlenmelerini engellemeye çalışmıştır. 1860’dan 1884 yılına kadar Merv’in Ruslar tarafından işgal edilmesiyle Türkmenlerin hürriyeti sona ermiştir. Mücadeleler neticesinde 27 Ekim 1991’de toplanan Türkmen Paramentosu’nda yapılan halk oylaması sonucunda “oybirliği” ile Türkmenistan’ın bağımsızlığı ilan edilmiştir (Saray, 1993: 14-69).

Türkmen halkı, hanlıklar mücadelesi dışında farklı devletlerin fiilî işgaline maruz kalarak sosyal ve kültürel hayatlarında psikolojik ve sosyolojik çöküşler yaşamıştır. Böylesi dönemlerde milletlerin millî şairleri halka cesaret ve moral vermek için edebî ürünleri işlevsel biçimde kullanır. Mahtumkulu da halkının hakkını en iyi şekilde savunmak için kalemini keskin bir şekilde kullanan “büyük Türkmen” şairidir.

Mahtumkulu’nun Şiirlerinin “Sosyolojik” Temelleri

Edebiyat ile sosyoloji disiplinler arası ilişki bağlamında birbirinden istifade etmektedir. Edebî türlerden birisi olan “şiir” bünyesinde barındırdığı söz varlığı, simge, imge, gösterge ve metaforlarla sosyolojik yorumlamaların yapılmasına ışık tutar. Mahtumkulu’nun şiirleri irdelendiğinde Türkmen birliği, din, tasavvuf, ahlak, adalet, hoşgörü, sevgi, eğitim, yardımlaşma, Türkmen ruhu, sosyal ve kültürel yaşam temalarının işlendiği görülmektedir. Birey/toplum kodlarının öğelerini taşıyan şairlerin edebî yaratımları sosyolojik irdelemelere uygun materyal sunmaktadır.

Anlatma esasına dayalı türler ve edebî verimlerin birey/toplum kodlarında nesiller boyu aktarılmasında “dil/dizge/sözvarlığı” büyük bir öneme haizdir. Doğan Aksan (2004: 7), bir toplumun kültür kodlarını oluşturan “dil”in önemini şu sözlerle ifade etmektedir:

“Söz varlığı, sadece bir dilde bir takım seslerin bir araya gelmesiyle kurulmuş simgeler, kodlar ya da dilbilimdeki göstergeler olarak değil aynı zamanda o dili konuşan toplumun kavramlar dünyası maddi ve manevi kültürünün yansıtıcısı dünya görüşünün bir kesiti olarak düşünülmelidir.”

Mahtumkulu’nun şiirleri açık, sade ve anlaşılır dizgelerle kurulmuştur. Şiirlerde kullanılan söz varlığının gücü Türkmen millî ruhuna önemli tesirlerde bulunarak halkın birlikte yaşama kültürünü pozitif manada etkilemiştir. Şairin şiirlerinde halkın ruh dünyasına hitap eden dizgeleri seçmesi dörtlüklerin belleklere nakşedilip sonraki nesillere aktarılmasını sağlamıştır.

Edebî üretimler “homo sapiens”in² ruh ve estetik iklimine uygun malzemeler sunmaktadır. Şiirler ise şairin özel yaratıcılığının mihenk taşı verimleridir. Şiirler pratik zekâsı üstün, edebî gücü, estetik kaygısı yüksek “bireyler” tarafından üretiliyor olsa da bağlamını “toplum” oluşturur. Bir şiir sözlü ve yazılı kültür içerisinde sosyo-kültürel yaşamda dilden dile, sözden söze aktarılmıyorsa işlevselliğinden bahsedilemez. Şair ise edebî yaratımını kurgularken toplumun beğenisini almayı hedefler. Öte yandan üretimin toplumlar vasıtasıyla bir sonraki nesillere aktarılmasını amaçlar. Birey ile toplum meselesinin birbirini etkilediği “an” sosyolojiyi disiplinler arası bir mesele olarak konuşmak gerekir.

Sosyolojinin ilgi alanının doğrudan “birey/toplum” ilişkisi olduğu iddia edilebilir. Zehra Sevim’in (2020: 40), “Sosyoloji literatüründe sıklıkla karşılaşılan “insan sosyal bir varlıktır” ifadesi insanın diğer insanlarla etkileşime girmeden yaşamını gerçek anlamda sürdüremeyeceğini belirtmektedir ve sosyolojinin toplumsallığına vurgu yapmaktadır. Toplumu odağına alan sosyoloji ile ilgili birçok tanım denemeleri

² “İnsan” (Biyoloji Terimler Sözlüğü, 2007: 283).

yapılmıştır. Anthony Giddens (2005: 2), sosyolojiyi birey-toplum ile ilişkilendirerek aşağıdaki tanımları yapmıştır:

“Sosyoloji, insanın toplum yaşamının, insan grupları ile toplumlarının incelenmesidir. Sosyoloji, konusu bizim kendi davranışımız olduğundan, baş döndürücü ve zorlayıcı bir girişimdir. Sosyolojik incelemenin kapsamı son derece, sokakta bireyler arasında geçen karşılaşmalardan küresel toplumsal süreçlere kadar yayılacak kadar geniştir.”

Yukarıdaki tanım ve görüşlerden de anlaşılacağı üzere sosyoloji yerel bir halk grubundan küresel boyuttaki topluluklar hakkında geniş bir bakış açısı sunmaya çalışır. İrdeleme yaparken de kişinin kültürel bir varlık olduğu bilgisinde hareket eder. Bireyin kültür öğeleri aracılığıyla toplumsal yaşantıda yer edinebildiği söylenilebilir.

Sosyoloji ve kültür birçok konuda ortak unsurlar içermektedir. Toplumun ayakta tutan ve geleneğin kuşaklara aktarılmasını sağlayan kültürdür. Sosyal ve kültürel yaşamdaki insan ilişkilerinin dinamiğini folklor oluşturur. Sosyoloji ve diğer disiplinlerin varlığını sürdürmesinde kültürün payı büyüktür. Disiplinlerin ortaya çıkardıkları mahsuller kültür çıktılarıdır. Sosyoloji ve kültür disiplinleri arası ilişki içerisinde edebî mevzuların yorumlanmasına ışık tutar (Bingöl, 2020: 12-13).

Edebiyatla ilgili meselelerin kültür dairesi içerisinde tartışılması gerektiği iddia edilebilir. İbrahim Hakan Dönmez'in (2016: 139), sosyoloji, edebiyat ve kültür ortaklığını açıklayan ifadesi şu şekildedir: “Aslında her tür anlatıya dönük sosyolojik yaklaşım toplumsal yapının kültür ürünlerinde (roman, masal, fıkra) yeniden üretiliş biçimini sorgular. Kültüre yönelik çalışmalar, metinler yardımıyla dünya görüşleri, ideolojiler, toplumsal imgelem ve sınıfsal katmanlara ilişkin değerlendirme amacı gütmektedirler.”

Dönmez'in “roman, masal, fıkra” sıralamasına anlatma esasına dayalı türler ile diğer edebî üretimler de eklenebilir. Halk tahayyülünün meydana getirdiği folklorik yaratmalar vasıtasıyla sosyolojik çözümlenmeler yapılabilir. Şerif Aktaş (2005: 9), “Eseri sosyoloji ve psikoloji ilimlerine has bakış tarzları ile incelemek de mümkündür. Bu çalışma tarzlarının hemen hepsi, faydalı olmakla beraber esere dıştan yaklaşımları bakımından incelemeyi ziyade tasvir karakterini haizdir” biçimindeki görüşü ile “edebiyat sosyolojisinin” eser/türlere uygulanabilirliğini dile getirmiştir.

Şairler şiirlerini oluştururken edebî bir kaygı güderler. Aynı zamanda yaşanan dönemin sosyo-kültürel belleğinden de etkilenecek şekilde ilham ve yaratıcılıklarını dönüşüme uğrattır. Dörtlülüklerde dönem insanının dünden bugüne beşeri, ekonomik, sosyal, ahlaki ve kültürel unsurları söz varlığının metaforik anlatımı sayesinde edebî forma kavuşur. Ferdî yaratıcılığın toplumsal kodlara işlemesi edebiyat sosyolojisini meydana getirir. Bu nedenle edebiyat ile sosyolojinin birbirinden beslendiği söylenebilir. Zygmunt Bauman (2021: 28), “...edebiyat ve sosyolojinin kardeş olduğunu söyleyebilirim” der. Türkmen şairi Mahtumkulu Firakî, devrin toplumsal belleğini edebî ruh iklimi süzgecinden geçirerek halkın sosyal olgu ve olaylarını yansıtan dörtlülükler kaleme almıştır. Şiirler, edebî verimlerin yanı sıra halk tahayyülünün yorumlamasına imkân sağlayan kültür vesikalarıdır.

Nusret Yılmaz (2020: 279), “Toplumsal bir varlık olarak sanatçının yarattığı edebî eserlerin sosyolojik bir yöntemle incelenmesi, edebiyat sosyolojisinin kapsamına girer” demektedir. Mahtumkulu'nun Türkmen halkının yaşadığı sıkıntıları görüp millî bilinci uyandırmak için söz varlığını etkili bir şekilde kullanarak fertlerin estetik zevklerine hitap etmeyi başardığı görülmektedir. Şiirleri vasıtasıyla Türkmen halkının millî uyanışını destekleyen mesajlar vermeye çalışmıştır. Mahtumkulu'nun “Döker Bolduk Yaşımız” adlı şiirindeki bir dörtlülük halkın “millî birliği” sağlaması gerektiğini şu şekilde vurgulamıştır:

Türkmenler bağlasa bir yere beli,
Kurutur Kulzumu, deryâ-yı Nili,
Teke, Yomut, Göklen, Yazır, Alili,
Bir devlete kulluk etsek beşimiz (Biray, 1992: 192).

Mahtumkulu devrin sosyal, siyasal olgu ve olaylarını göz önünde bulundurarak şiirlerini yazmıştır. Türkmen boylarının bağımsız hareket etmelerinin millî birliğe zarar verdiğini belirterek Türkmenlerin “beli”

bir yere bağlaması gerektiğini vurgulamıştır. Eğer bir devlet altında birleşmesi hâlinde mübalağa sanatından istifade ederek deryaların kurutulacağı mesajını vermiştir. Nusret Yılmaz (2020: 281), “Edebî eser gerek tematik düzlemi gerek dilsel koşullarıyla ilintili olduğu toplumsal boyut bakımından sosyoloji ve edebiyatın kesiştiği bir alan olarak belirlemektedir” şeklinde bilgi verir. Dörtlüklerde kullanılan dizgeler toplum belleğinin bir yansıması olarak kurguya dâhil edilmiştir. “Türkmenler bağlasa bir yere beli” şeklindeki mısra derin bir sembolik anlam içermektedir. Şair, insan omurgasının en önemli merkezî olan “bel” bölgesi ile devletin birliğini “benzetme” sanatından yararlanarak ifade etmiştir. Şair, sosyolojik varlık olan insanın toplumsal yaşam içerisinde birlikte yaşama kültürünü başarabildiği ölçüde devletin de ayakta kalacağı mesajını vermiştir. Mahtumkulu sanatsal bir üslupla oluşturduğu şiirleri vasıtasıyla Türkmen halkının edebî ruhuna hitap ederek onları millî bir paydada buluşturmaya çalışır. Şair “kulluk etsek” şeklindeki söz varlığı ile tersinleme yoluyla dizenin anlamını güçlendirir. Sosyal hayat içerisinde birisine kulluk etmek, bireyin hoşuna gidecek bir durum değildir. Mahtumkulu, “kulluk etme” eylemini devletin kutsiyetiyle bağdaştırarak toplumun ruh iklimine seslenmiştir.

Öte yandan şair hanlık mücadeleleri sonucunda bozulan millî birliği sağlamaya yönelik şiirler kaleme alırken aynı zamanda ülkeye müdahale etmeye çalışan İran şahlarını, Kızılbaşlar, Buhara ve Hive emirliklerini hicveden dörtlükler oluşturmuştur. Soner Sağlam’ın (2013: 170), şairin şiir dünyası “ruh iklimi” hakkında verdiği bilgi şöyledir: “Ülkesinin içinde bulunduğu siyasi ve sosyal istikrarsızlığın en önemli nedeninin bu dış saldırılar olduğunun farkında olan şair, bu mısralarla Türkmen halkının çektiği acıları anlatarak, onların hislerine tercüman olmuştur. Sağlam’ın da ifade ettiği üzere Mahtumkulu’nun şiir dünyası Türkmen yaşamının motivasyon kaynağı olmuştur. Şairin “Kaldı Neyleyin” ve Fettah Han’ın zulmünü anlattığı şiirleri bu ruh ikliminin sosyolojik yansıması olarak toplum belleğinde yer etmiştir.

Âşıklardan öttü³ aşkın hevesi,
Tartıldı, yazıldı dūzâh⁴ perdesi,
Dağdan aşıp kızılbaşın ordası,
Güzel ilim viran kıldı neyleyin.

Yâr yardan ayırdı, merdi ilinden,
Deryânı kuruttu, dağı selinden,
Bağı servisinden, bülbül gülünden,
Kan yığılayıp, cüdâ boldu, neyleyin (Biray, 1992: 239).

Ayırдын atadan anadan kardaştan,
Kollardan ayaktan sakaldan,
Dendandan zebandan⁵ akıldan huştan⁶,
Zindan ettin bu cihanı sen Fettah (Biray, 1992: 20).

Mahtumkulu, Kızılbaş saldırıları yüzünden illerin viran olduğunu ve insanlarda âşk, sevgi ve yaşama hevesinin kalmadığını trajik bir şekilde belirtmiştir. Savaşlar yüzünden insanların sevdiklerinden ayrıldığını, tabiattaki canlılarda bile huzurun kalmadığını ve etrafın kan gölüne döndüğünü ironik anlatımla aktarır. Son dörtlükte ise dış güçlerden bir diğeri olan Fettah Han’ı, Türkmenlerin bir arada yaşama bağlarını kopardığı

³ Türkmençe-Türkçe Sözlük’te (1995: 508), “geçmek, geçip gitmek” anlamıyla verilmiştir.

⁴ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü’nde (1991: 97), “cehennem” biçiminde tanımlanır.

⁵ Türkçe Sözlük’te (2009: 2226), “dil” karşılığı verilmiştir.

⁶ Türkmençe-Türkçe Sözlük’te (1995: 357), “akıl” olarak tanımlanır.

için sert bir şekilde hicvetmiştir. Şairin kullandığı söz varlığı, anlatımdaki estetik ve ülkesini viran eyleyenlere karşı dik duruşu “dörtlüklerin” edebiyat sosyolojine uygunluğunu gösterir. Köksal Alver'in (2006: 111), “Edebiyat sosyolojisi, edebiyatın hayattan, hayatın edebiyattan kopuk olmadığı/olmayacağı ilkesinden hareketle edebiyatın hayatı şekillendirdiği, yönlendirdiği tezini cesaretle işleyebilmektedir” biçimindeki ifadesinden de anlaşılacağı üzere, toplumu yansıtan şairlerin eserlerinin halktan kopuk olması düşünülemez.

Şiirlerin sosyolojik tarafında birey-birey/birey-toplum bulunmaktadır. Membaini toplumdan alan “edebî eserler” halkın duyuş, düşünüş, yaşayış parametrelerini oluşturur. Ayrıca şiirleri içselleştiren toplum kolektif belleği örerek tematik özelliklere göre hayatın akışı içerisinde dönüştürüp/değiştirip⁷ tepki vermektedir. Başka bir mevzu ise edebî eserin yazar ve okuyucunun anlam dünyasındaki yeridir. Ejder Çelik (2013: 59), “Edebiyat sosyolojisinde, eser aracılığıyla, aslında yazarların ve okuyanların dünyası çözümlenmeye çalışılır” der. Şiirler bu çerçevede çözümlenmeye tabi tutulduğunda birey/toplum ruh dünyasını yansıtır. Türkmen toplumunun estetik ve düşünsel tavrının temsilcisi olan Mahtumkulu kalem savaşı vererek ülke insanını millî birliğe davet eder. Şairin şiirleri, güçlü bir vatan sevgisinin tezahürü kabul edilebilir. Öte yandan şair, şiirlerini toplum nezdinde güçlü kılmak için estetik bir kaygı gözetir. Mana ve maneviyatın söz varlığı ile birleşmesi mısraların etki gücünü artırır. Mahtumkulu'nun şiirlerinde sosyolojik eleştiri de ağır basmaktadır. Şairin yaşadığı dönem, koşullar irdelendiğinde sosyal ve siyasal buhranların olduğu görülmektedir. Okuyucu ise toplum ruhunu yansıtan şairlerden etkilenerek kültürel belleklerine “dörtlüklerdeki” işlevi kodlar.

Şerif Aktaş (2005: 9), “Edebî eserin vücut bulduğu muhiti, tarihi ve sosyal şartları dikkatlere sunan incelemeler okuyucunun, eserde anlatılanları daha iyi kavramasını sağlar” açıklamasını yapar. Mahtumkulu'nun şiirlerinde dönemin özellikleri, tarihi ve sosyal şartlar açıkça görülmektedir. Şiirler; zalim hanları, iş bilmeyen menfaatçi yerel yöneticileri “toplumcu gerçekçi” bakış açısıyla yansıtmaktadır. Şiirlerde açıkça verilmeyip de gösterge, metafor ve sembollerle işlenen öğeler bireyin zihin dünyası tarafından çözümlenerek işlenir.

Mahtumkulu'nun şiirleri toplum merkezli bakış açısının bir ürünü olduğunu göstermektedir. İnsanların yaşam boyunca sergiledikleri tutum ve davranışlar şairin dörtlükleri vasıtasıyla sosyolojik olarak halka sunulmuştur. Şairin üzerinde durduğu bir başka mesele ise “sosyal eşitsizlik”tir. Hanlar arasındaki mücadeleler ve dış güçlerin hâkimiyet kurma çabaları halk arasında problemlere neden olarak sosyolojik sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Şair, “Salar Kuşun Anlamaz” adlı şiirinde halkı zor duruma sokan bey ve hanları hicvetmektedir.

Bed aslına beğlik yetse bir günde,
Alır avın, salar kuşun anlamaz,
Yarlığı yürüyen nurbetsiz beğler,
Fukaranın gözde yaşın anlamaz (Biray, 1992: 232).

Mahtumkulu, Türkmen beylerini kendi menfaatlerini düşündüğü için eleştirmektedir. Şair, bu kişilere bir gün de olsa beylik verildiğinde ne avdan ne kuştan haberi olacağını söyler. Ferman sahibi amansız beylerin fakirlerin göz yaşından habersiz olduğunu belirtir. Şairin şiirlerindeki en önemli olgu Türkmen halkının refahıdır. Bu nedenle kalemini korkusuzca kullanarak halkın refahından sorumlu beyleri ironik bir üslupla hicvetmiştir. Şiirlerdeki toplumsal olgu ve olaylar edebiyat sosyolojinin inceleme alanına girmektedir. Nurettin Şazi Kösemihal (1967: 10), edebiyat sosyolojisinin önemli görevlerinden birisinin edebî verimlerdeki olayların sosyal yönünün incelenmesi olduğunu belirtir. Şairler dönemin sosyal, siyasal ve tarihî olaylarını irdelerken toplumun bir ferdi olarak hareket eder. Korkusuzca hareket etmesinin en büyük sebebi şiirlerini sanatsal bir estetikle oluşturarak edebiyatın zırhına sığınmasıdır.

⁷ Burada kastedilen değişim/dönüşüm şiir metinlerindeki dizgelerin farklılaştırılması değildir. Edebî metinlerden çıkan kıssadan hisselerin belleklerde bir kod oluşturarak toplumsal yaşam içerisinde birlikte yaşama kültürünü destekleyecek hâl ve hareketlerin sergilenmesidir. Bu şekilde edebî eser amacına ulaşarak işlevselliğini nesillerce aktarır.

Köksal Alver (2006: 105), “edebiyat toplumun bir tür ifadesidir” demektedir. Bu nedenle Mahtumkulu’nun şiirleri toplumsal yansımaların çıktısı olarak nesiller boyu aktarılmıştır. Sosyal yaşamın bir ferdi olan insanoğlu edebî verimlerden istifade ederek tutum ve davranışlarını şekillendirir. Toplumsal yaşam içerisinde birlikte yaşayan insanlar edebî türler aracılığıyla sosyolojik ve psikolojik tetiklemeleri meydana getirerek kurallara dikkat edilmesini sağlar. Siyasi mücadeleler sonucu ortaya çıkan sosyal eşitsizlik ve adaletsizlik gibi konular Türkmen halkının yaşadığı olgu ve olaylardır. Çağın temsilcisi olan şairlerde bu minvalde şiirlerini meydana getirmiştir.

Mahtumkulu’nun şiirleri irdelendiğinde “edebiyat sosyolojisi” yanında “din sosyolojine uygun” unsurlar barındırdığı görülmektedir. Tasavvuf ehli bir şair olan Mahtumkulu, şiir mısralarını örerken söz varlığı seçimine özel bir önem atfetmiştir. Millî birliğin sağlanmasında tasavvufun birleştiriciliği, Kur’an’ın ve hadislerin toplum dindarlığına katkısı şiirlerin temasını oluşturan öğelerdir. Din sosyolojisi edebî eserlerde işlenen temaların topluma etkilerini inceleyerek çeşitli çözümler yapmaya çalışır.

Din sosyolojisi din ile toplumsal konularını irdeler. Din, farklı disiplinlerin inceleme yaptığı bir alandır. Toplumla ilgili olması sebebiyle sosyoloji de akademik çalışmalar yürütür. Tasavvuf, ilahiyat kelimeleri ve tefsir sosyolojik unsurları barındırmaktadır. Dinin esaslarından itikat, amel ve cemaat arasındaki bağlam din sosyolojisini ilgilendirmektedir. Dinî bir takım öğelerin toplumu doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilendirmesi sosyolojik çözümlerini beraberinde getirir (Kürkçüoğlu, 2016: 28-29).

Mahtumkulu’nun dinî ve tasavvufî şiirleri irdelendiğinde molla, sofı ve müftü gibi din adamlarının istismarcılık yapmaları eleştirel bir üslupla işlendiği görülmektedir. Toplum tarafından saygı gören, açıkça eleştirilmenin hoş karşılanmayacağı din adamları şair tarafından ironik bir söylemle hicvedilir. Bazı şiirlerde ise metaforik anlatımla alaya alındığı görülmektedir.

Süthâr⁸ bolmuş âdemlerin yarısı,
Yüreğinden çıkmaz boldu karası,
Bu zamanda molla, müftü barısı,
Zekât deyip, illeri gezip başladı (Biray, 1992: 67).

Sofular nefis için mele⁹ don¹⁰ giyip,
Şüpheli taâmı¹¹ helâl deyip yiyip,
Şeytân fi’li birlen kerâmet deyip,
Bilmenem, yakın mı âhir zaman (Biray, 1992: 483).

Şair, dörtlüklerde molla ve sofuları açıkça hicvetmiştir. Din adamlarının tefeci olduğunu kendi çıkarları için zekât adı altında para topladıklarını, harama helâl dediklerini ifade ederek kıyametin yakın olduğunu söyler. Şairin şiirlerini dinî motiflerle kurmasının temel amacı dinin sosyolojik yaşamdaki işlevselliğidir. Selma Sol (2017: 126), toplum hayatının biçimlenmesinde dinin işlevini aşağıdaki gibi açıklar:

“İnsanoğlunun sosyal hayatının şekillenmesinde dinî mefhumunun etkisi göz ardı edilemez. Ritüeller, mitler ve kutsal sembollerle anlam kazanan din olgusu, her toplum için kendine göre bir dünya bakışı da sunmaktadır. Bu nedenle sosyal düzenin ve bireysel ilişkilerin şekillendirmesinde, sürdürülmesinde din olgusunun belirleyiciliğinden bahsedilebilir.”

⁸ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü’nde (1991: 865), “cehennem” şeklinde verilmiştir.

⁹ Türkmençe-Türkçe Sözlük’te (1995: 453), “açık sarı” anlamındadır.

¹⁰ Türkçe Sözlük’te (2009: 559), “giysi” şeklinde belirtilmiştir.

¹¹ Türkmen halk dilinde “yiyecek” anlamında kullanılır.

Mahtumkulu, özellikle dinî öğeleri kullanarak birey ve toplumu oluşturan yapıların sosyo-kültürel hayatlarında dinî kurallara uymalarını amaçlar. Sosyal düzenin sağlanmasında söz konusu kurallar önemlidir. Şair, düzeni bozan cahil din adamlarını dörtlüklerde edebî bir üslupla “alaya” alarak toplum nezdinde gülünçleştirerek cezai yaptırım uygular. Bunu yapmasının temel sebebi toplumsal yaşam içerisinde gülünç duruma düşmenin hoş karşılanacak vaziyet olmadığını bilen kişileri normlara uygun davranmaya zorlamaktır.

Gustav Mensching'in (2012: 21), “...din sosyolojisi ile kastettiğimiz dinin bünyesindeki sosyolojik olayların ve dinin sosyolojik ilişkilerinin incelenmesidir” şeklindeki bilgisinden hareketle edebî üretimlerdeki konuların birey/toplum odağında olması sosyolojik çözümlemeyi meydana getireceği söylenebilir. Mahtumkulu'nun şiirlerinde verilen mesajların bir kısmı dinsel öğeler vasıtasıyla örülmüştür. Din adamlarının hâl ve hareketlerine dikkat etmemesi, sosyo-kültürel yaşam içerisinde beraber yaşama kültürüne ket vurmaktadır. Şiirler aracılığıyla yalnızca “din adamlarına” mesaj verilmez. Aynı zamanda şiirlerde, toplumu oluşturan bireylerin tutum ve davranışlarına dikkat etmedikleri takdirde aynı cezai yaptırıma maruz kalacağı dinî göstergeler üzerinden hissettirilir. Toplumların sosyo-kültürel, siyasi, ekonomik, beşerî hayatlarıyla beraber âdet, gelenek, görenek, dinî inançları şiirlerde sıkça görülen temalardır. Din sosyolojisi söz konusu duruma neden olan olgu ve olaylardaki birey/toplum etkisini irdeleyerek anlamaya/anlatmaya çalışarak disiplinler arası bağlamda işlevsel görev üstlenir.

Din sosyolojisinin pratik ve teorik olmak üzere iki ayağı vardır. Teorik kısmını kutsal kitaplar, peygamberler, halifeler, dervişler ve din adamlarının öğretileri oluştururken ritüelistik formlar ise pratik yönüne örnektir (Coşkun, 2019: 23-24). Çalışma konusu bağlamında edebî üretimlerdeki dinî öğelerin bulunduğu türler de Coşkun'un ifade ettiği sınıflamanın içerisine girebilir. Din sosyolojisinin yalnızca ilahiyattaki dinî mevzulardan oluştuğu iddia edilemez. Mahtumkulu'nun şiirleri tartışıldığında tasavvufî yönü ağır basan göstergelerin kullanıldığı göze çarpar. Diğer bir konu ise edebiyat eserini okuyup idrak eden kişinin hâl ve hareketlerini bu doğrultuda değiştirmesi toplumsal yaşamın ahengine pozitiflik katar. Türlerin uygulamalı alanda işlevsel olması din sosyolojisinin pratik yönüne örnektir. Şairin, şiirlerindeki dinî unsur sosyal ve kültürel yaşamı oluşturan bireylerin istifade ederek manevi bir haz alacağı türdendir.

Mahtumkulu'nun birçok şiirinde Kur'an, ayet ve hadisler referans kaynağıdır. Şair bilinçli olarak dinî unsurları şiirlerine işlemiştir. Kemâl Edib Kürkçüoğlu (2016: 11), Eflatun'un Namoi (Kanunlar) adlı eserinin din sosyolojisi bakımından önemli olduğunu ifade eder. Kitabı inceleyen Kürkçüoğlu, anayasal toplum düzeninin oluşmasında maddi kurallar kadar manevi unsurların da önemli olduğunu ve bunu da “din” aracılığıyla yapılacağını söyler. Toplumsal yaşamdaki bozuklukların dine ve tanrılara inanmamaktan oluştuğunu ve bu nedenle sosyal hayatta dinî kuralların uygulanması gerektiğini söyler. Batı'da toplumsal yaşamdaki huzuru “manevi müeyyideler” de bulan Eflatun'u, şiirleriyle Doğu'da Mahtumkulu izlemiştir. Şair, “Âhir Zamane” ve “Acep Eyyam Gelmedi” adlı şiirlerinde dinî önderlerin toplumu yanlış yönlendirmesi ile huzurun bozulduğunu şöyle ifade etmiştir:

Mollalar ilmine etmedi amel,

Şeriât işine eylemey cedel,¹²

Fi'limiz bozulup, köpeldi¹³, kesel,¹⁴

Bilmenem yakın mı âhir zamana (Biray, 1992: 482).

...

¹² Türkmençe-Türkçe Sözlük'te (1995: 98), “tartışma” şeklinde tanımlanmıştır.

¹³ Türkmençe-Türkçe Sözlük'te (1995: 422), “büyüme, çoğalmak” anlamına gelmektedir.

¹⁴ Türkmençe-Türkçe Sözlük'te (1995: 404), “hastalık, illet” biçiminde verilmiştir.

Hak sözüme diyer mollalar galat,¹⁵
 Yalan söze yapar boldular halet,
 Kasem¹⁶ edip, erittiler, gör, polat,
 Çok karaştım, acep eyyâm¹⁷ gelmedi (Biray, 1992: 244).

Sosyal ve kültürel yaşamda insanlar molla, şeyh, din adamı, derviş ve pir gibi din önderlerine itibar ederek yaşam tarzlarını düzenlemeye çalışırlar. İnsanlar söz konusu kişilerin Kur'an'dan, ayetten ve hadisten konuştuklarına başka bir ifadeyle, bilgi sahibi olduklarına inanırlar. Mahtumkulu'nun yaşadığı dönemde molla ve hocaların Kur'an'dan habersiz ve bilgisiz olmaları nedeniyle bu kişileri sıkça hicvetmiştir. Mollaların ilim ve kıyas tahsili görmedikleri gibi Allah'ın sözlerine de yalan dediklerini dörtlüklerde ifade eder. Bu durumun kıyamet kopmasına işaret olduğunu da belirtir. Toplumsal düzenin sağlanmasında manevi ve ahlaki kuralların önemini farkına varan şair kalemını korkusuzca kullanarak dinî yanlış yorumlayan din adamlarını topluma ifşa ederek sosyal bir dengeleme sağlar. Tasavvuf ehli olan şair bilgisiz molla ve hocaları ifşa etmenin yanında derin dinî bilgisini mısralara örek halka Kur'an, ayet ve hadisleri olduğu gibi aktarmaya çalışmıştır. Din sosyolojisi bağlamında “edebî üretimler”in toplumun ruh iklimini yansıtmaları yanında cemiyet/birey ilişkisini düzenlediği söylenebilir. Mahtumkulu, bilgisiz din adamlarını eleştirmenin yanında dinî teamüller aykırı tutum ve davranış sergileyen insanları da eleştirmiştir. Şair; hırsızlık, yalan, kin, kötülük ve gıybet gibi alışkanlıklara sahip kişileri ironik bir üslupla tenkid etmiştir. “Yâd Bolur” adlı şiirindeki şu dörtlükler duruma örnektir:

Güreş bir âbrây,¹⁸ uruş bir desttir,¹⁹
 Kişiyi kemsiden özü nâkestir,²⁰
 Bir mümine gıybet etmek abestir,
 Gıybetkeşin kazanını od bulur (Biray, 1992: 380).

Şair, güreşin bir şöret olduğunu, kişinin kendi kendisini aşağı düşürdüğünü ve gıybet yapmanın mümine yakışmadığı gibi sonunda da cehenneme gideceğini ifade eder. İslam dininde gıybet etmenin cezasının ağır olduğu toplum tarafından bilinir. Sosyal yaşamda da “gıybet” eden insanlar hoş karşılanmaz. Şair bir taraftan din adamlarını belli bir dengeye/hizaya sokmaya çalışırken diğer taraftan da toplumun ahlaki normlara dikkat etmesini ister. Mahtumkulu'nun bilinçli olarak dörtlük kurgusunu dinî dizgelerle oluşturarak sözün tesiri ve maneviyatını güçlü kılmayı amaçladığı görülür. Adil Çiftçi (2016: 186), birey/toplum davranışları sonucunda ortaya çıkan “değer ve davranış”ların din sosyolojisi çerçevesinde incelenip yorumlaya değer olduğunu söyler. Edebî türler vasıtasıyla verilen mesajların bu bağlamda incelenmesi dinî olgu ve olayların sosyolojik olarak halkı nasıl etkilediği sorusuna cevap olabilir.

Sonuç

Mahtumkulu, şiirleri aracılığıyla halkın sosyal, siyasal, ekonomik ve sosyo-kültürel durumunu dile getirmiştir. Millî birliği engelleyen kişileri, beyleri söz varlığının gücünden hareketle metaforik bir üslupla eleştirildiği görülmektedir. Dörtlükler halkın anlayacağı sade bir anlatımla oluşturulmuştur. Yer yer imgesel, sembolik göstergelerle “birey/toplum” ekseninde iletilerin verildiği tespit edilmiştir. Başka bir deyişle millî ruha hitap edebilmek için “söz varlığı” özenle seçilmiştir. Şiirler vasıtasıyla toplumun tutum, davranışlarına ayna tutularak sosyolojik olgu ve olayların konuşulması sağlanmıştır.

¹⁵ Türkmençe-Türkçe Sözlük'te (1995: 220), “yanlış, yalan” manasındadır.

¹⁶ Türkmençe-Türkçe Sözlük'te (1995: 395), “yemin, ant” anlamıyla verilmiştir.

¹⁷ Türkmençe-Türkçe Sözlük'te (1995: 209), “bundan böyle” biçiminde tanımlanmıştır.

¹⁸ Türkmençe-Türkçe Sözlük'te (1995: 19), “otorite, saygı, şan” şeklinde geçmektedir.

¹⁹ Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü'nde (1991: 255), “galibiyet” anlamına gelmektedir.

²⁰ Türkmençe-Türkçe Sözlük'te (1995: 470), “akılsız, aptal, aşağı” karşılığıyla verilmiştir.

Şair şiirlerinde; din, tasavvuf, ahlak, adalet, hoşgörü, sevgi, yardımlaşma, millî birlik konularını işlemiştir. Konular irdelenirken edebî bir güç ve estetik kaygı anlayışı güdülmüştür. Mahtumkulu'nun şiirleri “ferdî bir yaratım” gibi görünse de dönemin sosyal ve kültürel belleğinden etkilendiği görülür. Başka bir ifadeyle, şiirler halk tahayyülünün tezahürleri olarak ortaya çıktıkları için şair, şiirlerini edebî bir üslupla mısralarda işleyerek edebiyat sosyolojisi bağlamında değerlendirilmesinin yolunu açmıştır. Eseri oluşturanın ve okuyanların dünya görüşü toplumcu gerçekçi bakış açısıyla işlendiği göz önüne alındığında “şiirlerin” edebiyat sosyolojine uygun öğeler taşıdığı görülmektedir.

Şair edebî yaratımlarıyla toplumu oluşturan bireylerin pozitif çerçevede hâl ve hareketlerini düzenleyici etkide bulunmak istemiştir. Şiirleri vasıtasıyla sosyolojik ve psikolojik tetiklemeler meydana getirerek millî daire içerisinde birlikte yaşama kültürünü ilerletmeyi amaçladığı görülmektedir. Ayrıca toplumsal kurallara uyulmasına dair bir anlayışın oluşturulmaya çalışıldığı da açıktır. Böylece şairin şiirleri edebiyat sosyolojisi bağlamında birey/toplum kaynaşmasına pozitiflik katmaya çalıştığı tahmin edilmektedir.

Mutasavvıf bir şair olan Mahtumkulu şiirlerinde Kur'an, ayet, hadis, tasavvuf konularını işleyerek din olgusunun millî birliği sağlayıcı tarafına atıfta bulunmuştur. Toplumsal hâl ve hareketlere uygun davranmayan molla, hoca, derviş ve cahil, bilgisiz din adamları edebî bir üslupla, söz sanatlarından hareketle ve tersinleme yoluyla alay ile gülünçleştirilerek cezai yaptırım uygulandığı tespit edilmiştir. Şairin şiirlerinin disiplinler arası bağlamda din ve edebiyata uygun malzemeler sunarak sosyolojik çözümlemeye uygun olduğu görülmektedir.

Kaynaklar

- Aksan, D. (2004). *Türkçenin Söz Varlığı*. Ankara: Engin Yayın Evi.
- Aktaş, Ş. (2005). *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Alver, K. (2006). “Edebiyat Sosyolojisi ve Hayat.” *Sosyoloji Dergisi*. S. 15. s. 105-11.
- Asker, R., Şamil, A. (2010). *Mahtumkulu Fırağı Seçilmiş Eserleri*. Ankara: Türksoy Yayınları.
- Bauman, Z. (2021). *Sosyoloji Ne İşe Yarar?* Çev. Akın Emre Pilgir. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bingöl, O. (2020). “Kültürün Anlamı, İçeriği ve Genel Özellikleri.” *Kültürün Anlamı, İçeriği ve Genel Özellikleri* (Ed. Erkan Dikici-Orhan Bingöl). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Biray, H. (1992). *Mahtumkulu Divanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Biyoloji Terimler Sözlüğü* (2007). (Haz. Sevinç Karol-Zekiye Suludure-Cevat Ayvalı), Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Coşkun, A. (2019). *Osmanlıda Din Sosyolojisi: Naîma Örneği*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Çelik, E. (2013). “Edebiyat Eseri Toplumun Aynasıdır.” *Türk Dili ve Edebiyat Dergisi*. C. 104. S. 738. s. 59-64.
- Çiftçi, A. (2016). *Din Sosyolojisi ve Yöntem Toplum Bilim Yazıları II*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Dönmez, İ.H. (2016). “Nasreddin Hoca Fıkralarında Kadın ve Sövgü.” *Medya ve Mizah*. (Ed. Huriye Kuruoğlu-Mikail Boz). Ankara: Nobel Yayınları. s. 139-149.
- Duran, H., Biray, N. (2014). “Mahtumkulu Bibliyografyası.” *Doğumunun 290. Yılı Münasebetiyle Mahtumkulu Anı Kitabı*. (Ed. Abdurrahman Güzel). Ankara: TİKA.
- Garriyev, B. A. (1975). *Mahtumguli*. Aşgabat: İlim Neşriyat.
- Giddens, A. (2005). *Sosyoloji*. (Haz. Cemal Güzel), Ankara: Ayraç Yayınevi. İstanbul: Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I* (1991). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kösemihal, N.Ş. (1967). “Edebiyat Sosyolojine Giriş.” *Sosyoloji Dergisi*. C. 2. S. 19-20. s. 1-37.

- Kürkçüoğlu, K.E. (2016). *Din Sosyolojisi*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Mensching, G. (2012). *Din Sosyolojisi Din, Kültür ve Toplum İlişkileri*. Konya: Literatürk.
- Sağlam, S. (2013). “Mahtumkulu’nun Tenkit Şiirleri Üzerine Bir İnceleme.” *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*. S. 2. s. 161-178.
- Saray, M. (1993). *Türkmen Tarihi*. İstanbul: Nesil Matbaa.
- Sevim, Z. (2020). “Kültür ve Toplum.” *Kültür ve Sosyoloji*. (Ed. Erkan Dikici-Orhan Bingöl). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Sol, S. (2017). “Fıkralarda Sosyo-Kültürel Hayatın İzleri.” (Ed. Doç. Dr. Kürşat Öncül-Yrd. Doç. Dr. Songül Çek). Ankara: Akçağ Yayınları. s. 123-139.
- Türkçe Sözlük* (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkmençe-Türkçe Sözlük* (1995). (Haz. T. Tekin- M. Ölmez- E. Ceylan-Z. Ölmez-S. Eker)
- Yılmaz, N. (2020). “İlhan Berk’in “İstanbul” Adlı Şiirine Edebiyat Sosyolojisi Bağlamında Bir Bakış.” *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, S. 69. s. 279-293.
- Çiftçi, A. (2016). *Din Sosyolojisi ve Yöntem Toplum Bilim Yazıları II*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.